

HALINA NUCKOWSKA
Lublin

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА РЕЛІГІЙНА ЛІТЕРАТУРА: ПИТАННЯ ПРАВОПИСУ ТА БОГОСЛОВСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

На Україні в останніх роках відбувається відродження культури і Церкви. Помітно зросло зацікавлення релігійною літературою; передруковується і перекладається багато філософських та богословських творів українською мовою, розвивається релігійна преса. З огляду на ці важливі зміни, виникло багато питань пов'язаних з релігійним стилем, а особливо з богословською лексикою.

Протягом багатьох років релігійна проблематика, яка безумовно є дуже важливою ділянкою в українській мові, була замовчувана і рідко являлася темою мовознавчих досліджень. Тут треба зазначити, що релігійні терміни «...все-таки становили активний лексичний запас окремих носіїв мови, зокрема богословів, духовенства, віруючих та й художньої літератури, а отже належали до активної лексики сучасної української літературної мови, як і тепер»¹. Однак довга вимушена перерва у розвитку богословської науки, дошкульно відбилася на формуванні церковної лексики.

Не було системних досліджень богословської термінології та авторитетного словника церковних термінів, що значно обмежило знання про лексичний склад української мови і створило цілий ряд

¹ М. К о н д о р, *Із спостережень над богословською лексикою*, в: *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій*. (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції Львів, 13-15 травня 1998 року), Львів 1998, с. 227.

труднощів та розбіжностей у підході до релігійно-церковної, в тому числі й до богословської лексики.

Невиробленість і брак уніфікації особливо відчують богослови, церковні діячі, духовенство, журналісти релігійних видавництв. З огляду на ці назрілі потреби часу при Львівській Богословській Академії розпочав працю Інститут богословської термінології і перекладів (ІБТП). У травні 1998 року Інститут БТП скликав всеукраїнську конференцію присвячену питанням богословської термінології та перекладу богословської літератури. Наступним важливим завданням інституту є створення словника богословських синонімів, над яким уже працює група науковців. Головна мета інституту – «...закласти наукові основи уніфікації та розвитку української богословської термінології, узагальнити та науково опрацювати існуючий історичний та сучасний досвід і узгіднити його з вимогами світової богословської науки та нормами сучасної української мови»².

У сакральному стилі мови, яким послуговується сучасна релігійна література (богословська і популярна) можна замітити, передовсім, у правописі та семантиці різнобіжні тенденції – світську і церковну. Остання з них базується на церковнослов'янських коренях і пов'язана з тисячолітньою традицією християнства. Ці дві тенденції впливають одна на одну, але, на жаль, не вирішують складних питань слововживання у сучасному релігійному стилі української мови.

Через відсутність єдиної концепції, загального підходу, до цього часу залишилася не розв'язана проблема нормалізації правопису власних богословських (біблійних) назв та імен. Наприклад: *Анастасій – Анастасій, Атаназій – Атанасій, Іоан(н) – Йоан – Іван, Іоаким – Йоаким – Яким, Ізидор – Ісидор, Ізмаїл – Ісмаїл, Йов – Іов, Йосиф – Йосип, Матфій – Маттей, Никита – Микита, Николай – Миколай, Пилат – Пілат, Саул – Савло, Стефан – Степан, Теодозій Печерський – Теодосій Печерський.*

Багато розбіжностей є також у правописі назв свят, напр.: Вознесіння – Вознесення, Успіння – Успення, Покров – Покрова. Усі ці розбіжності мають свою основу, передусім у традиції пов'язаній зі способом читання назв у середньогрецькій мові, що вживалася у Візантії з одного боку, а з латинським читанням, практикованим у За-

² М. Петрович, *Криза слова в українському богослов'ї і нові пошуки*, „Сдиними устами” 1(1997), с. 3.

хідній вроді в тому також і в Польщі. Це далеко не повний перелік імен та назв свят, у правописі яких існують розбіжності.

Порушуючи проблему вживання великої та малої букви у написанні богословських термінів, слід перш за все брати до уваги літературу (різні видання Біблії та молитовників), яка стосується релігії та Церкви. Наприклад, видавництво «Свічадо» (м. Львів), яке займається від 1988 р. виданням богословської літератури українською мовою, старається в межах видавництва дотримуватись одного правопису. При цитуванні Св. Письма – користується перекладом І. Хоменка, а літургійні тексти беруть з молитовника «Прийдіте поклонімся»³, виданого у 1991 р. у Римі. Однак, порівнюючи римське видання цього молитовника і найновіше – видавництва «Свічадо» з 1998 р.⁴, бачимо розбіжності у вживанні великої і малої букви. Видавництво «Свічадо» прийняло за норму написання з великої літери прикметників, які стосуються Божої чинності, приналежності до Бога у таких сполученнях як: *Божа благодать, Божа дія, Божа ласка, Божа любов, Боже Слово*, тощо. Натомість у римському виданні цього ж молитовника з 1991 р., подані прикметники пишуться з малої букви.

Подібно виглядає ситуація з правописом займенників, на означення Бога – Отця і Бога – Сина. У найновішому виданні ці займенники пишуться з великої букви. Таке написання є правильне і прийняте у християнській літературі.

Велика буква має не тільки правописне значення, вона допомагає краще сприймати зміст тексту, а передовсім, підкреслює повагу до людини, до особи, до виняткових і надзвичайно важливих речей. Тому треба вживати великої літери, коли йдеться про Бога – Творця світу, оскільки свідчить про нашу повагу, шанобливе ставлення до Нього.

У найновішому виданні «Українського правопису»⁵ подано правила написання з великої букви головних церковно – релігійних назв. Проте ці духовні номінації потрактовано як другорядні. Подано невелику кількість прикладів, а правила написання – надруковано дрібненьким шрифтом. Не вияснено у цій редакції написання

³ Див.: *Прийдіте, поклонімся. Молитовник*, Рим 1991.

⁴ *Прийдіте, поклонімся. Молитовник*, Львів 1998.

⁵ *Український правопис*, 5-е вид., Київ 1996.

ряду словосполучень, напр.: *Святе Письмо, Символ віри, Таємна Вечера* та інших. Залишились не розв'язаними такі питання як: велика і мала буква у написанні назв найвищих духовних санів; правопис складних назв свят, церковних відправ, духовних установ.

Істотним питанням у структурі української релігійної лексики є варіантність мовних елементів. Паралельне вживання мовних одиниць (сакральних лексем і словосполучень) проявляється особливо у сучасних перекладах релігійної літератури. Часто виступає непослідовність у виборі варіанту. Навіть в одному тексті можна знайти різні варіанти одного терміну, напр.: *Всенощна – Всенічна, животвотворящий – животворчий, Предвічний – Безначальний, Райські врата – Царські врата – Царські двері*.

Досліджуючи релігійну лексику різних сучасних видань і перекладів, виявлено варіантність: фонетичну, морфологічну, словотвірну, лексико-семантичну, синтаксичну і стилістичну.

Варіантність мовних одиниць у системі української богословської лексики викликана цілою низкою причин. Вона зумовлена історією української церковної термінології, стилістичними видозмінами мовної системи, різними стилями перекладів, а також регіональним розшаруванням української мовної території та позалінгвальними факторами.

Фонетична і правописна варіантність спричинена передовсім діалектним розшаруванням, напр.: *алилуя – алілуя, ангел – янгел, архидиякон – архідиякон, архипастир – архіпастир, богослуження – богослужіння, жона – жена, патріарх – патріярх, покарайтесь – покоряйтеся, християнський – христіянський*.

Морфологічна варіантність значною мірою викликана недосконалістю українського правопису, диспозиційною мовною нормою та рядом інших причин, напр.: *амвон – амвона, вангелія – вангеліє, митрополит – митрополита, обіт – обітниця, поклонімся – поклонімося, святковий – святочний*.

Словотвірні та лексико-семантичні варіанти, з уваги на різне походження лексем, мають стилістичне забарвлення. Наприклад, словотвірні варіанти: *вірні – віруючі, животворящий – животворний, митар – митник*.

Великою за обсягом є група лексико-семантичних варіантів, напр.: *ад – пекло, Богочоловік – Відкупитель, воплощення – втілення, довг – борг, Завіт – Заповіт, муж – чоловік, Отець – Батько, Тайнство – Тайна, Часи – Години*.

Синтаксична варіантність проявляється, зокрема у різних перекладах релігійних текстів, напр.: *во віки віків – на віки віків – на віки вічні; благослови нам – благослови нас; за для наших провин – через наші провини; до тебе возніс я душу мою – до тебе підношу мою душу; нас впровадити в блуд – нас помилити; розбудили Його – будять Його.*

Якщо йдеться про стилістичні варіанти, то вони представлені у сучасних релігійних текстах насамперед церковнослов'янськими лексемами та їх українськими відповідниками, які не завжди передають суть даного поняття, напр.: *благий – добрий, будучий – майбутній, довжники – винуватці, днесь – сьогодні, здвигнутися – відбуватися, зцілити – визволити, ісповідувати – визнавати, лоно – утроба, насущний – щоденний, єдиний – одинокий, Райські врата – Райські двері.*

Стилістична варіантність тісно пов'язана з ролею та місцем церковнослов'янської лексики та її спадщиною у сучасній богословській термінології. Сьогодні в українській релігійній мовній практиці існують дві тенденції: світська, яка виступає за повним перекладом церковнослов'янських елементів і церковна, яка базується на церковнослов'янській традиції.

Проблема ставлення до церконослов'янізмів вид давна існує в історії української літературної мови. Майже тисячу років українська народна мова співіснувала поряд з церконослов'янською, південнослов'янською в своїй основі, що прийшла на Русь – Україну разом з християнством у другій половині десятого століття. Церковнослов'янська мова була найстарішою літературною мовою слов'ян. Нею була писана не тільки церковна література, а також драми, вірші, наукові книжки, канцелярська документація. У новому періоді української літературної мови, який розпочався від Котляревського (1798 р. – вид. «Енеїди»), церковнослов'янізми займають незначне місце. Натомість, Шевченко знову впроваджує церковнослов'янізми в українську літературну мову. Це повернення до церковнослов'янських елементів знову змінюється на протилежну хвилю, і так до наших часів. «Факт постійного відновлення церковнослов'янізмів у літературній мові говорить, що вони в ній не випадковість, не чиясь індивідуальна примха, а глибоко органічний складник»⁶.

⁶ Ю. Ш е р х, *Невіддільна спадщина (кілька слів про українські церковнослов'янізми)*, „Сдиними устами” 2(1998), с. 2.

Церковнослов'янізми особливо поширені були у релігійній, а також в абстрактно-філософській лексиці. За словами С. Смаль-Стоцького «церковна мова з українською вимовою на Україні в своїй поукраїнщеній формі уважалася своєю, немов рідною мовою, бо мовою рідної української Церкви»⁷. Мова Церкви аж до нашого століття була в своїй основі церковнослов'янською.

Головна причина відродження і тяжіння української літературної мови до церковнослов'янської лежить у тому, що церковнослов'янська мова увібрала в себе великі скарби давньогрецької релігійної і філософської лексики. Варто тут відмітити, що відродження церковнослов'янізмів в українській мові відбувалося у тих періодах, коли національна свідомість була настільки висока, що не боялася за етнографічну чистоту і сміливо черпала з надбань світової культури.

Церковнослов'янізми становлять важливий і невіддільний складник української літературної мови. «Це також один з тривалих слідів впливу тисячолітнього існування християнської віри і Церкви на форму сучасної української культури, на українську літературну мову»⁸.

Церковнослов'янські елементи мають надзвичайно велике значення у сучасній мові Церкви. «Конфесійний стиль української мови повинен, безперечно, бути зорієнтований на «високі» зразки мовлення, і роль церковнослов'янської лексики тут важко переоцінити. Поза всяким сумнівом, стилетворчі можливості «високої» слов'янської лексики при формуванні української конфесійної мови повинні бути використані повною мірою, однак при цьому не може й бути мови про порушення принципу розумної достатності у запозиченні іншомовної лексики в українську мову загалом»⁹. Церковнослов'янські елементи повинні бути збережені у тих випадках, де вони є єдиним засобом творення урочистого стилю.

⁷ С. Смаль-Стоцький, *Україна*, кн. 4, Київ 1928, с. 7.

⁸ М. Лесів, *Церковнослов'янізми в сучасній українській літературній мові*, в: *Грекокатолицький Церковний Календар*, Варшава 1988, с. 89.

⁹ В. Задорожний, *До проблеми розвитку конфесійного стилю сучасної української літературної мови*, в: *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій. (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Львів, 13-15 травня 1998 року)*, Львів 1998, с. 139.

Мова релігійно-культової практики – це специфічна мова, її головне призначення – єднання, спілкування з Богом. А розмовляти з Богом треба вишуканою мовою. У церкві віками користувалися високим, урочистим стилем, глибокою символікою. Тому старі церковнослов'янські форми, які створюють піднесений настрій, є відповідними у церковному слововживанні. Мову Церкви не може обслуговувати буденна інформативна лексика. Церква – це глибока духовність, піднесеність, а церковна лексика має свою вагу – це ключ до багатовікової традиції духовності народу.

Вирішення складних питань слововживання у сучасних релігійних текстах та дослідження функціонування богословської термінології в українській літературній мові необхідне не тільки для богословів, духовенства, а й для літературознавців і широкого кола читачів художньої літератури.

Як відомо, тепер на Україні ведуться праці над нормалізацією релігійно-церковної мови, спільними зусиллями філософів, богословів, лінгвістів, яким не байдужі проблеми культури мовлення. І ці дослідження мають зорганізовані форми, до них покликаються представники усіх християнських конфесій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Завіту (Із давньо-єврейської та грецької на українську наново перекладена), 1993.
2. Біблія, переклад І. Огієнка, – Ювілейне видання, 1988.
3. Борис Г р і н ч е н к о, Словарь української мови, Київ 1907-1909.
4. Великий молитовник, Київ 1992.
5. Отче наш. Молитовник, 3-е видання, Ужгород 1995.
6. Придіте поклонімся. Молитовник, Рим 1991.
7. Придіте поклонімся. Молитовник, Львів 1998.
8. Словник української мови, за редакцією Т. К. Білобіба, т. I-XI, Київ 1971-1980 (СУМ).
9. Український правопис, 5-е видання, Київ 1996.

WSPÓŁCZESNA UKRAIŃSKA LITERATURA RELIGIJNA:
PROBLEMY ORTOGRAFII I TERMINOLOGII RELIGIJNEJ

S t r e s z c z e n i e

Artykuł porusza problemy pisowni i terminologii religijnej we współczesnej ukraińskiej literaturze religijnej (teologicznej i popularnej). W ostatnich kilku latach na Ukrainie można zaobserwować proces odrodzenia kultury i życia religijnego. Wzrosło zainteresowanie problematyką religijną, która przez kilkadziesiąt lat nie mogła rozwijać się i rzadko była przedmiotem badań naukowych. Nie było też prawie badań dotyczących języka religijnego. Co przyczyniło się do powstania wielu rozbieżności i niejasności w tej dziedzinie. Rozbieżności te dotyczą przede wszystkim pisowni własnych (biblijnych) nazw, nazw świąt, nabożeństw, hierarchii cerkiewnej.

Istotnym problemem jest też brak unifikacji, ujednoczenia terminologii religijnej. We współczesnym języku ukraińskim, którym posługuje się literatura religijna na Ukrainie, istnieją dwie rozbieżne tendencje: świecka, która opowiada się za całkowitym przekładem cerkiewnosłowiańskich elementów, i cerkiewna, która bazuje na cerkiewnosłowiańskiej tradycji. Badania współczesnych przekładów literatury religijnej wykazały istnienie wariantowości w zakresie: fonetyki, morfologii, słowotwórstwa, leksyki, składni, semantyki i stylistyki.

Obecnie rozpoczęły się prace zorganizowane przez Lwowską Akademię Teologiczną, mające na celu ujednoczenie ukraińskiej terminologii religijnej.